

hasznos válsághelyzetekben, amikor az események drasztikusan felgyorsulnak és a döntés-előkészítésre, valamint döntéshozatalra rendelkezésre álló idő rendkívüli mértékben lerövidül.

Bordás Mária

Az aszimmetrikus hadviselés nemzetközi jogi kihívásai: a háború joga, az emberi jogok, és a büntetőjogi eszközök

10.17047/HADTUD.2015.25.1-2.125

*Inter Arma Enim Silent Leges*¹

Marcus Tullius Cicero

A hadviselés jogát elsőként az 1863-as Lieber törvénykönyv szabályozta, amely Lincoln elnök kérésére készült, az amerikai polgárháború hatására. Ez a törvénykönyv szolgált alapul a 20. század első felében született genfi és a hágai konvencióknak. A nemzetközi jog forrása még ezeken kívül az ENSZ Alapokmánya, a nemzetközi büntetőjog, és az emberi jogi egyezmények is.

A genfi konvenciót *humanitárius jog*nak is nevezik, mivel rendelkezései nem a hadviselést szabályozzák, hanem azoknak a személyeknek az emberi jogait, akik a fegyveres konfliktusokhoz valamilyen módon kapcsolódnak: a hadifoglyokét, a sebesülteket és betegeket. A civilek és azok a katonák, akik megadták magukat, nem támadhatók.

Az emberi jogokon belül különösen az élethez való jog, valamint az emberi méltósághoz való jog élvez védelmet. Az előbbi a bírói ítéletek nélküli kivégzést, az utóbbi pedig a kegyetlen, vagy megalázó bánásmódot, a kínzást, a csonkítást tiltja.

A genfi konvenció hatálya kiterjed az állami hadsereg és a felkelők közötti fegyveres konfliktusokra is, amennyiben azoknak háború jellege van.

A háború joga, a büntetőjog, és az aszimmetrikus hadviselés

A háború joga kezdetben a hagyományos, szimmetrikus hadviselést szabályozta, de a ma már találunk az aszimmetrikus hadviselésre vonatkozó szabályokat is. A hágai konvenció alkalmazható az állami hadsereg és a milícia, illetve más fegyveres erő személyi állományára, ha azok tagjai egyenruhát és megkülönböztető jelzést viselnek, a fegyvert láthatóan hordják, felelős parancsnok alatt működnek, és tiszteletben tartják a háború jogát és szokásait. Ez a definíció pontosabb, mint a genfi konvenció meghatározása.

1 A háborúban a jog nem élő eszköz.

A hágai konvenció a háború két területét szabályozza. A *hadviselés joga* (Ius in Bellum) tartalmazza például a támadás, a védelem, a fehér zászló, a kapitulálás, a tűzszünet, a megszállt területek, a védett zónák, vagy a kémekkel való bánásmód szabályait. Ehhez a joganyaghoz tartoznak bizonyos tilalmak is, mint a népirtás és egyéb, háborús, és emberiség ellenes bűncselekmények, valamint a tiltott fegyverek használata. A *hadüzenet és a háborúindítás joga* (Ius ad Bellum) azt jelenti, hogy – ellentétesen a történelem során kialakult szokásjoggal, amely szerint a háború indítása megengedett, ha a hadüzenetet bejelentik – ez ma már főszabályként tilos.

Az aszimmetrikus hadviselés során, ha a hadviselő fél az egyik oldalról az állami hadsereg, a másik oldalról egy felkelő csoport, akkor jogi szempontból két eset lehetséges:

- A felkelők a nemzetközi jog hatálya alá tartoznak, ami azt jelenti, hogy annak szabályait be kell tartaniuk, de élvezik annak védelmét is.
- Az állam büntető hatalmával lép fel a felkelőkkel szemben. Ez utóbbi esetben rendőri eszközöket alkalmaz az állam elleni utcai erőszakos vagy fegyveres megmozdulások ellen, majd büntető eljárásban bűncselekmény (közrend és közbiztonság elleni bűncselekmények, összeesküvés, lázadás, alkotmányos rend megdöntése stb.) miatt a büntetőjogi felelősséget megállapítja.

Felmerül a kérdés, hogy ha a felkelőcsoport nem tartozik a hágai és a genfi konvenció hatálya alá (mert például nem rendelkezik a reguláris hadsereg kritériumaival, vagy nem tartja tiszteletben a nemzetközi jog normáit), akkor milyen jogot kell alkalmazni? A kormány elleni elégedetlenségnek számos formája lehet (például lázadás, forradalom, gerillaháború, szabadságharc, terrorizmus, polgárháború, összeesküvés, katonai puccs), amelyek nagy részét a felkeléssel szinonim fogalomként használják. A rendőri eszközök ezekben az esetekben nem elégségesek. Az utcai zavargások például megfélemezhetők vízágyú, könnygáz, bevetésével vagy letartóztatásokkal, de egy forradalom, polgárháború, vagy gerillaháború elleni fellépés már mindenképpen katonai beavatkozást igényel. Ez utóbbi esetben – ha a fegyveres konfliktusban a háború joga és a humanitárius jog nem alkalmazható – az állami haderő számára két korlát akkor is létezik: az emberi jogokat nem sértheti, és nem követhet el nemzetközi bűncselekményeket.

A felkelések és a terrorizmus új vonásai

A felkelések és a terrorizmus már a történelem kezdetétől léteznek merényletek, vagy társadalmi csoportok lázadása formájában. A múlt század második felében a lázadás és a terrorizmus még élesen elkülöníthető volt egymástól. A lázadás ebben az időszakban még a gerilla-hadviselés formáit viselte magán, mint például Che Guevara forradalmi mozgalmi Dél-Amerikában. Ez olyan szervezett fegyveres megmozdulás volt, amelynek célja a kormány megdöntése, vagy gyengítése, ezáltal az autonómia, függetlenség, vagy egy demokratikusabb kormányzat megteremtése, és a háború jogának tiszteletben tartása.

A 20. század második felében a terrorista csoportok egyik részének (például a szélsőbaloldali olasz Vörös Brigádoknak, a német Baader-Meinhof csoportnak, illetve szélsőjobboldali a Ku-Klux-Klan-nak az Egyesült Államokban) extrém politikai céljai

voltak. A másik típust a területi függetlenségért küzdő terrorista csoportok alkották (például az iránszági IRA vagy a baszk ETA), amelyek jellemző módszerei és eszközei a civil személyek és objektumok (infrastruktúra) elleni támadások, pszichikai eszközök (például a lakosság megfélemlítése vagy az állam túlreagálásának kiprovokálása) alkalmazása, valamint kiszámíthatatlan és véletlenszerű támadások. Általában titkos szervezetként működtek.

A 21. századtól azonban a terrorista csoportok tevékenysége és a felkelések már egyre kevésbé voltak élesen elkülöníthetők. Ennek oka, hogy a terrorista csoportok beszivárogtak, és beférkőztek a felkelő törzsi csoportok fegyveres konfliktusaiba (például az al-Kaida a tálibok és a pastuk közé, az AQIM és a hozzá tartozó csoportok, mint a MUJAHID, az Ansar al-Dine, az Ansar al-Sharia a tuaregek közé vagy az al-Kaidából kivált terrorista csoport a szíriai felkelők közé), kihasználva az államok gyengeségét. Jellemzővé vált, hogy a terrorista csoportok extrém politikai, és vallási célokat (mint az iszlám kalifátus létrehozását, és a sharia-jog bevezetését) kezdtek el követni. Ezek a csoportok a nemzetközi szervezett bűnözéssel is összefonódtak (a Boko Haram, az AQIM, vagy az al-Shaabab például emberkereskedelemmel, drog-, cigaretta-, fegyvercsempészettel, vagy kalózkodással jut hozzá jelentős pénzügyi forrásokhoz). A terrorista cselekmények újabbakal is kiegészültek, mint például az öngyilkos merényletek, az emberrablások, túszejtések, rakétatámadások.

A terrorista szervezetek új vonása az is, hogy egyre inkább összefonódtak az állami szervekkel. Törvényes választások útján, amikor a terrorista szervezetek (például az Ansar al-Dine Líbiában, az Islamic Group és az Iszlám Dzsihád Egyiptomban, vagy az Islamic Salvation Front Algériában) tagjai bekerültek az állam törvényhozó és végrehajtó szerveibe. Egyiptomban a Morsi kormány, vagy az Islamic Salvation Front törvényes választások útján szerezte meg a parlamenti többséget.

A terrorista csoportok máskor erőszakosan szerezték meg az államhatalmat és iszlám kalifátust hoztak létre (például az Iszlám Államot Irak és Szíria egyes területein, Észak-Szudánban, illetve Szomáliában). A Hezbollah kvázi saját államot hozott létre Dél-Libanonban, és mint „állam az államban” funkcionál. A terrorista csoportok – kihasználva a politikai hatalmi vákuumot – terrorista bázisokat létesítettek (például Líbiában, Maliban, Szomáliában, Libanonban, Irakban), de sokszor az állam által kevésbé kontrollálható sivatagos, vagy sziklás hegyi területeken (például az afganisztáni Tora Bora hegységben, vagy az észak-afrikai Szaharában) rendezkedtek be. Egyes felkelő csoportok (például a függetlenségükért harcoló kurdok, vagy csecsenek) terrorista módszereket kezdtek el alkalmazni.

Új vonása a terrorizmusnak a Bin Laden és al-Zavahiri által létrehozott *globális terrorizmus* ideológiája, amelynek fő célpontja a Nyugat. Bin Laden halála, és az al-Kaida meggyengülése után, az utódszervezetek (például az Iszlám Állam, vagy az észak-afrikai AQIM és szervezetei), már egyre kevésbé követik a globális terrorizmus ideológiáját, céljuk inkább helyi jellegű (kivétel ez alól az al-Shaabab). A globális terrorizmus hanyatlása összefügg a nyugati országok sikeres terrorizmus-ellenes tevékenységével is, amely a nyugatról kiszorította a terroristatámadásokat.

Az új hadviselési formák jellemzői és a nemzetközi jog

Az aszimmetrikus hadviselés új formáival (ti. a terrorizmus és a felkelés összefonódásával) szemben az állam új hadviselési formákat alakított ki, mivel – mint ahogy utaltunk rá – erre a rendőri eszközök már nem voltak alkalmasak. Ilyen például a külső katonai beavatkozás más állam területén (például Irakban, vagy Afganisztánban, Izrael a Hamasz ellen). Szokatlanul új formája az aszimmetrikus hadviselésnek a célzott megsemmisítés, amelyet főként az USA alkalmaz a közel-keleti terrorista csoportok ellen. Jellemzőek a fegyverszállítások, zsoldosok küldése, katonai létesítmények engedélyezése, mint ahogyan az történt például az iraki kurdok, vagy a szíriai ellenzék esetében.

Főszabályként a nemzetközi jogban tilos az olyan állami beavatkozás, amely más állam szuverenitását sérti (például a más állam ellen alkalmazott fenyegetés, vagy fegyveres erőszak, és minden más eszköz, például a terrorizmus támogatása). Jogszerű a beavatkozás, ha, azt maga kormány kéri. Egyéb esetekben az állam agresszornak minősül, kivéve, ha az ENSZ BT határozatában megállapítja, hogy a megtámadott ország a nemzetközi békét sérti, vagy veszélyezteteti, illetve, agressziót követett el, de az ENSZ BT határozata nélkül is, megilleti az országokat az egyéni, vagy a kollektív önvédelem joga, ha fegyveres támadás éri őket. Agresszióknak minősül a fegyverek és fegyveres erők alkalmazása, a hadüzenet, megszállás, annektálás, bombázás, blokádnak, vagy fegyveres csoportok küldése.

A 9/11-es terrortámadás után az ENSZ 1368-as határozata kimondta, hogy az al-Kaida támadása a nemzetközi békét és a biztonságot veszélyeztette, valamint hogy az elkövetőket, szervezőket és támogatókat bíróság elé kell állítani, és felelősségüket meg kell állapítani. Ez a határozat inkább csak deklarációnak tekinthető, és rendelkezései többféleképpen értelmezhetők. Az USA ezt a határozatot úgy értelmezte, hogy bár nem az afgán állam támadta meg, de mivel az nem adta ki Bin Laden, ezért részt vett az USA elleni agresszióban, ami jogi alapot adott az ország elleni háborúhoz.

Az USA és Nagy Britannia az iraki háború megindítására az önvédelem jogát alkalmazta széleskörűen (az ENSZ BT határozatának hiányában), hivatkozással arra, hogy Irak nem tartotta be az ENSZ BT által hozott korábbi, a nukleáris energiával kapcsolatos határozatokat, valamint hogy az ország súlyosan sérti az emberi jogokat. Egyik esetben sem volt megalapozott a *Ius ad Bello* alkalmazása.

Az Izrael által, a Hamasz ellen indított háborúk jogosak az önvédelem alapján, ennek ellenére az ENSZ BT több ízben elmarasztalta Izraelt, hogy a fegyveres támadás túllépett az arányosság követelményén, és ezért agresszornak minősítette.

A leginkább problematikus terület a célzott megsemmisítés (targeted killing) amelyet az USA drón- és légitámadásokkal, vagy speciális erők műveleteivel hajt végre. Ilyen volt Bin Laden likvidálása is, amely bár szükségszerű volt, mégis jogellenes. Ugyanis egyik államnak sincs joga fegyveres eszközöket alkalmazni egy másik állam területén, a terroristákat csak bíróság elé lehet állítani.

Az iraki terrorista foglyok esetében, akiket a CIA Guantanamon levő támaszponton szállított, és ott évekig tartott embertelen körülmények között, az USA Legfelsőbb Bírósága kimondta, hogy – bár esetükben a hágai konvenció nem alkalmazható –

megilleti őket a tisztességes eljáráshoz való jog. Végül a foglyokat amerikai bíróságok elé állították, és a felét a felmentették. (A terrorizmus elleni büntetőjogi eszközök alacsony hatékonyságára utal az a tény, hogy az így felmentett foglyok később az Iszlám Államhoz csatlakoztak.)

Ugyancsak sokat vitatott a nemzetközi jogban, hogy a civilek mely esetben támadhatók, mivel a fegyveres beavatkozások során csaknem lehetetlen a terrorista személyektől való elkülönítésük. Sőt, a Hamász sokszor élőpajzsként használja saját lakosságát az izraeli fegyveres támadásokkal szemben.

A nemzetközi büntetőjog, a *ius cogens* elve alapján alkalmazandó, ha valamely személy háborús és emberiségellenes bűncselekményt követ el. Ekkor a 2002-ben, Hágában létrehozott Nemzetközi Bíróság jár el akkor is, ha az ország, amelynek az adott személy az állampolgára, nem akarja, (például Uganda, Kongó, Szudán, Ruanda, Sierra Leone) vagy nem tudja (például Irak) büntetőjogilag felelősségre vonni.

A nyugati államokban a terrorizmus elleni küzdelem, mint jogi probléma úgy vetődik fel, hogy az alkotmányos jogok, mint egyéni szabadságjogok milyen mértékben korlátozhatók a biztonságot garantáló hatékonysági követelmények érdekében. A terrorizmus elleni hatékony fellépés például szükségessé teszi a személyes adatok gyűjtését, elemzését, összekapcsolását ujjlenyomat, DNS, profil-azonosítás, levelek megszerzése, telefonbeszélgetések lehallgatása, vagy azonosítási technikák (test, arc, szem, fül) alkalmazása formájában. Tervezett, hogy a terroristákkal való bármilyen kapcsolattartást már önmagában is bűncselekményként szabályozzák.

A hatékonyság feltételezi a bevándorlási korlátozásokat, a szigorúbb határellenőrzést, mint például vízumellenőrzés, azonosítás, elektronikus regisztráció, határátlépés gyors nyomon követése, vegyi és biológiai fegyverek azonosítása. Szükség van a szervezett bűnözés elleni fokozott küzdelemre, ami a bankszámlák befagyasztásával, a magánvagyonok lefoglalásával, a pénzmosás elleni intézkedésekkel, illetve a feketelisták alkalmazásával érhető el.

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy a nemzetközi jog „puha jog”, vagyis főszabályként akkor alkalmazható, ha az adott nemzetközi jogi egyezményt egy ország aláírja. Rendelkezései túl általánosan megfogalmazottak, amelyek tényleges tartalma a nemzetközi szervezetek esetjogának értelmezési gyakorlatában nem mindig állapítható meg. Ugyanakkor politikailag is befolyásolt, mivel az ENSZ BT tagjai a világ legerősebb államai, amelyek egyhangú döntése szükséges, így a politikai érdekek mindig hangsúlyos szerepet kapnak.

Az aszimmetrikus hadviselés jelenlegi formáinak jelentős részét a nemzetközi nem szabályozza, azaz joghézagok jönnek létre. A hazai büntetőjog eszközei egyre inkább alkalmatlan eszköznek tűnnek, amelyből levonható a következtetés, hogy a nemzetközi jogi szabályok újragondolása – különösen a fegyveres beavatkozásokkal, az emberi jogokkal, a civilek elleni támadásokkal, valamint az állampolgári jogok korlátozásával kapcsolatban – újra gondolandók.